

MONIKA BOROWIEC

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

KAPITAŁ LUDZKI W PROCESIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJ. PODKARPACKIEGO

Abstract: Human Capital in the Development Process of the Rural Areas in Podkarpackie Voivodship. The issues of impact of human and social capital into development of spatial systems of various scales are gaining significance in the processes related to the shaping of knowledge-based economy. Nowadays, human capital is the key factor increasing the level of competitiveness of local and regional systems, and development of higher education as well as increase of its availability has significant importance in acceleration of this process. It is commonly accepted that low level of education is a serious barrier in development and modernisation of rural structures. The purpose of the research was to determine the spatial differences in the quality of human capital in the light of the adopted five indicators and subsequently the values of a synthetic criterion and determination of its structure.

According to the conducted research, differences in human resources with respect to the values of synthetic criterion in the Podkarpackie Voivodship are very significant. The cities had highest values of the criterion, subsequently municipal and rural communes, whereas lowest values were recorded in rural communes. Spatial differences in the resources of local structures greatly depend on their cultural traditions, which go back to earlier years related to the self-organisation of the rural community. The human capital is less influenced by spatial location and relations with centres of social and economic development which, in principle, have been shaped in the recent years. Therefore, it can be assumed that the current level of development had less impact on the resources than historical traditions.

Wprowadzenie

W procesach kształtowania gospodarki opartej na wiedzy coraz większego znaczenia nabiera problematyka wpływu kapitału ludzkiego i społecznego na rozwój różnej skali układów przestrzennych. Powszechnie przyjmuje się, że współcześnie to właśnie kapitał ludzki jest kluczowym czynnikiem zwiększającym poziom konkurencyjności układów lokalnych i regionalnych, a rozwój kształcenia na poziomie wyższym oraz

zwiększanie jego dostępności ma istotne znaczenie w przyspieszaniu tego procesu. Problematyka ta była przedmiotem rozważań wielu autorów (m.in. Bański 2004; Bański, Stola 2002; Borowiec 2008, 2009; Gałczyńska 1993, 1998; Gołębiewska 2006; Górz 2004; Janc, Czapiewski 2005; Klepacki, Gołębiewska 2004; Klepacki 2006; Kobyłeczki 2003; Kołaczek 2004; Kołodziejczyk 2004; Kulikowski 2002; Michna 2000; Rydz 2002; Stasiak 1999; Stawicka 2002; 2005, 2006, Szafraniec 2001; Wawrzyniak 2001; Witosław 2005; Zgliński 2004), którzy zgodnie podkreślali, że niski poziom wykształcenia jest poważną barierą w zakresie rozwoju i modernizacji struktur wiejskich.

W związku z przedstawionymi założeniami w prezentowanym opracowaniu podjęto problematykę zróżnicowania kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich woj. podkarpackiego. Celem badań było określenie zróżnicowania jakości kapitału ludzkiego w świetle przyjętych wskaźników, a następnie wartości miernika syntetycznego oraz określenie jego struktury. Wybrane cechy określające jakość kapitału ludzkiego obejmowały: udział ludności z wyższym wykształceniem, udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem, udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym, udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz udział kierujących gospodarstwem bez żadnego wykształcenia rolniczego.

1. Zróżnicowanie udziału ludności z wyższym wykształceniem

Badania nad wpływem wykształcenia a efektami produkcyjnymi w rolnictwie na wybranych obszarach Polski wskazywały na wysoką pozytywną korelację między wykształceniem a produktywnością i towarowością rolnictwa (Gałczyńska, Kulikowski 1986). Uliszak (2000) podkreślają, że w południowo-wschodniej Polsce gminy, których ludność cechuje się wyższym od przeciętnego wykształceniem są centra wzmożonej aktywności ekonomicznej, przekształceń struktury dochodów ludności i możliwości kształtowania wielofunkcyjnego rozwoju.

Zróżnicowanie udziału ludności z wyższym wykształceniem w gminach woj. podkarpackiego waha się od 20,8% w Rzeszowie do 2,2% w Bojanowie (tab. 1). Średni udział ludności z wyższym wykształceniem w województwie wynosi 5,6%, przy czym jest najwyższy w miastach, gdzie wynosi 13,2%, znacznie niższy w gminach miejsko-wiejskich – 6,9%, a najniższy w gminach wiejskich – 4,2% (tab. 2). W gminach miejsko-wiejskich na ich obszarach wiejskich wskaźnik ten jest najniższy i wynosi 3,9%, a w miastach – 9,9% (tab. 3).

Najwyższym udziałem ludności z wyższym wykształceniem charakteryzują się, poza wspomnianym Rzeszowem, pozostałe miasta województwa. Wskaźnik ten waha się w nich od 16,4% w Łańcucie do 7,5% w Dynowie. Zróżnicowanie wskaźnika w miastach jest relatywnie niskie, na co wskazuje wartość wskaźnika zmienności wynosząca 22,8% (tab. 2).

Tabela 1

Źródlicowanie gmin woj. podkarpackiego w świetle wybranych wskaźników w 2002 r.

Typ	Gmina	3	4	5	6	7	8	Struktura wskaźnika syntetycznego				
								9	10	11	12	13
1	2	Udział ludności z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie ludności w gminie (%)	Udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem w ogólnej liczbie radnych gminy (%) *	Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej ich liczbie w województwie (%) *	Udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)	Udział kierujących gospodarstwem mających wykształcenie rolnicze w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)	Wskaźnik syntetyczny	Udział ludności z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie ludności w gminie (%)	Udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem w ogólnej liczbie radnych gminy (%)	Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej ich liczbie w województwie (%)	Udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)	Udział kierujących gospodarstwem mających wykształcenie rolnicze w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)
m-w	Lesko	7,10	66,67	0,93	0,84	31,69	0,939	16,96	28,72	19,72	21,40	13,20
m-w	Kolbuszowa	8,48	28,57	0,91	0,98	35,63	0,861	22,11	13,43	21,04	27,21	16,20
m-w	Strzyżów	7,95	42,86	0,78	0,87	31,29	0,837	21,33	20,73	18,62	24,69	14,63
m-w	Oleszyce	5,85	46,67	0,32	1,10	39,15	0,798	16,45	23,66	7,91	32,77	19,20
m-w	Sędziszów Małopolski	8,45	42,86	0,76	0,69	28,53	0,791	23,98	21,91	19,15	20,84	14,11
m-w	Nisko	7,62	47,62	0,74	0,72	27,62	0,791	21,62	24,36	18,63	21,71	13,67
m-w	Ustrzyki Dolne	6,43	53,33	1,24	0,25	29,83	0,786	18,36	27,46	31,61	7,71	14,86
m-w	Nowa Dęba	7,01	60,00	0,91	0,29	32,16	0,776	20,28	31,30	23,34	8,84	16,23
m-w	Ropczyce	6,37	28,57	1,26	0,56	30,98	0,767	18,65	15,07	32,94	17,53	15,81
m-w	Głogów Małopolski	7,42	33,33	0,91	0,76	22,55	0,753	22,12	17,92	24,05	24,18	11,73
m-w	Sieniawa	6,34	46,67	0,34	0,76	41,48	0,742	19,19	25,45	9,08	24,41	21,87
m-w	Rymanów	8,57	33,33	0,78	0,56	30,19	0,735	26,18	18,36	21,21	18,16	16,08
m-w	Iwonicz-zdrój	9,79	33,33	0,53	0,81	15,26	0,713	30,81	18,92	14,76	27,13	8,38

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
m-w	Pilzno	5,94	46,67	0,65	0,51	34,92	0,711	18,75	26,55	18,35	17,13	19,21
m-w	Tyczyn	9,15	40,00	0,65	0,47	23,85	0,703	29,21	23,02	18,56	15,93	13,28
m-w	Dukla	8,49	40,00	0,99	0,20	24,55	0,695	27,42	23,28	28,46	7,02	13,82
m-w	Brzozów	8,94	42,86	0,88	0,21	23,47	0,693	28,97	25,03	25,52	7,22	13,26
m-w	Cieszanów	4,92	26,67	0,46	0,97	37,26	0,689	16,03	15,66	13,45	33,69	21,17
m-w	Jedlicze	7,74	46,67	0,67	0,27	24,87	0,658	26,41	28,69	20,47	9,65	14,79
m-w	Kańczuga	5,15	20,00	0,51	0,80	40,67	0,648	17,83	12,48	15,58	29,57	24,55
m-w	Nowa Sarzyna	7,52	50,00	0,59	0,14	27,52	0,629	26,85	32,17	18,74	5,12	17,12
m-w	Rudnik Nad Sanem	5,54	53,33	0,38	0,37	25,99	0,606	20,55	35,62	12,51	14,53	16,79
m-w	Sokołów Małopolski	5,93	33,33	0,59	0,22	34,46	0,573	23,23	23,53	20,57	9,14	23,53
m-w	Błażowa	6,72	26,67	0,38	0,53	28,56	0,573	26,36	18,84	13,23	22,05	19,52
m-w	Zagórz	5,73	26,67	0,67	0,36	26,52	0,560	22,95	19,27	24,05	15,21	18,53
m-w	Baranów Sandomierski	6,06	33,33	0,51	0,21	28,88	0,536	25,40	25,17	18,86	9,48	21,09
m-w	Radomyśl Wielki	4,23	26,67	0,76	0,18	34,29	0,531	17,88	20,31	28,53	8,02	25,26
m-w	Narol	3,89	20,00	0,48	0,36	37,44	0,497	17,57	16,27	19,47	17,24	29,45
m-w	Ulanów	6,36	33,33	0,42	0,00	34,37	0,496	28,76	27,18	16,97	0,00	27,10
w	Leżajsk	3,81	40,00	0,76	1,96	25,42	0,964	8,86	16,78	15,72	48,32	10,32
w	Trzebownik	7,76	20,00	0,61	1,67	27,51	0,884	19,72	9,15	13,81	45,14	12,18
w	Boguchwała	8,81	42,86	0,80	0,86	26,36	0,839	23,58	20,67	19,07	24,39	12,30
w	Dębica	5,69	33,33	1,05	1,01	17,83	0,783	16,32	17,22	26,87	30,69	8,90
w	Markowa	4,55	13,33	0,21	1,56	50,11	0,765	13,35	7,05	5,50	48,48	25,62
w	Mielec	5,60	46,67	0,55	0,99	24,45	0,756	16,63	24,98	14,48	31,25	12,66
w	Stubno	3,77	20,00	0,29	1,54	39,20	0,746	11,36	10,85	7,90	49,32	20,57
w	Łańcut	6,36	14,29	0,61	1,40	20,26	0,735	19,43	7,87	16,62	45,30	10,79
w	Czarna	5,48	53,33	0,46	0,66	33,08	0,718	17,14	30,05	12,90	21,88	18,03
w	Świlcza	7,26	46,67	0,55	0,69	22,76	0,714	22,83	26,44	15,32	22,94	12,47
w	Pawłosiów	5,37	20,00	0,27	1,21	36,60	0,688	17,53	11,77	7,96	41,90	20,84

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
w	Horyniec-zdrój	4,19	33,33	0,23	1,19	31,03	0,681	13,80	19,80	6,80	41,76	17,83
w	Żurawica	5,45	40,00	0,48	0,79	27,96	0,680	18,00	23,81	14,24	27,86	16,09
w	Żyraków	4,54	46,67	0,69	0,47	32,54	0,670	15,21	28,19	20,74	16,83	19,02
w	Przeworsk	3,79	40,00	0,42	1,05	21,95	0,666	12,76	24,30	12,64	37,40	12,90
w	Krasne	8,13	20,00	0,32	1,06	21,35	0,663	27,55	12,21	9,53	38,11	12,60
w	Żołynia	6,04	35,71	0,23	0,62	42,49	0,640	21,17	22,58	7,24	23,02	25,98
w	Jasło	4,59	46,67	0,19	0,98	19,19	0,638	16,14	29,60	5,94	36,54	11,77
w	Zarszyn	4,58	40,00	0,53	0,59	32,70	0,638	16,11	25,38	16,50	21,95	20,07
w	Krasiczyn	6,22	28,57	0,06	0,96	34,99	0,635	22,00	18,22	1,99	36,21	21,58
w	Jasienica Rosielna	4,42	40,00	0,51	0,56	35,10	0,634	15,66	25,54	15,94	21,19	21,67
w	Komańcza	4,46	33,33	0,21	0,95	32,78	0,632	15,84	21,35	6,66	35,84	20,31
w	Haczów	4,73	40,00	0,34	0,62	36,04	0,623	17,03	25,98	10,81	23,54	22,64
w	Borowa	3,74	20,00	0,48	0,64	52,69	0,620	13,56	13,05	15,62	24,52	33,25
w	Wojaszówka	4,62	26,67	0,42	0,75	36,69	0,618	16,79	17,46	13,63	28,88	23,24
w	Przemyśl	5,97	46,67	0,36	0,62	17,66	0,612	21,91	30,87	11,70	24,22	11,30
w	Padew Narodowa	4,76	33,33	0,25	0,47	52,41	0,610	17,52	22,11	8,28	18,48	33,62
w	Kroocienko Wyzne	6,99	53,33	0,13	0,65	14,16	0,607	25,82	35,53	4,16	25,36	9,12
w	Jarosław	3,91	6,67	0,38	1,24	28,91	0,599	14,67	4,51	12,66	49,26	18,90
w	Gać	3,28	6,67	0,21	1,09	50,05	0,599	12,32	4,51	7,04	43,41	32,73
w	Wiśniowa	4,48	33,33	0,36	0,57	39,37	0,598	16,81	22,56	11,97	22,90	25,77
w	Frysztak	4,76	26,67	0,46	0,63	35,43	0,597	17,88	18,07	15,51	25,32	23,22
w	Medyka	3,72	26,67	0,36	0,96	26,89	0,597	13,99	18,07	11,99	38,33	17,63
w	Białobrzegi	4,67	33,33	0,42	0,51	37,29	0,592	17,71	22,77	14,22	20,66	24,64
w	Czudec	6,12	33,33	0,32	0,64	25,51	0,588	23,39	22,96	10,75	25,91	16,99
w	Brzostek	3,70	20,00	0,69	0,56	37,83	0,585	14,19	13,84	23,76	22,90	25,32
w	Raniżów	3,65	20,00	0,19	0,73	53,58	0,585	14,01	13,84	6,48	29,82	35,86
w	Korczyna	5,82	40,00	0,46	0,37	27,28	0,580	22,55	27,91	15,97	15,15	18,41

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
w	Gorzyce	5,81	42,86	0,55	0,19	30,41	0,579	22,53	29,97	18,91	8,03	20,56
w	Orły	3,96	13,33	0,42	0,82	38,66	0,574	15,48	9,40	14,67	34,09	26,36
w	Krempna	4,11	6,67	0,21	0,98	43,93	0,568	16,26	4,75	7,42	41,29	30,29
w	Miejsce Piastowe	6,36	40,00	0,57	0,24	23,17	0,567	25,18	28,55	20,05	10,23	16,00
w	Wiązownica	4,10	33,33	0,51	0,38	38,05	0,566	16,26	23,81	17,84	15,80	26,29
w	Dynów	2,93	33,33	0,32	0,78	28,91	0,563	11,67	23,96	11,22	33,07	20,09
w	Adamówka	3,59	20,00	0,11	0,76	49,39	0,558	14,45	14,50	3,77	32,64	34,63
w	Chorkówka	5,18	33,33	0,86	0,13	26,05	0,557	20,89	24,22	30,99	5,60	18,30
w	Iwierzycy	4,80	20,00	0,27	0,76	33,75	0,556	19,37	14,56	9,85	32,46	23,76
w	Zaleszany	4,02	40,00	0,65	0,20	32,06	0,555	16,25	29,14	23,50	8,52	22,59
w	Radymno	3,13	13,33	0,40	1,10	21,82	0,553	12,71	9,76	14,47	47,62	15,45
w	Krzeszów	3,98	20,00	0,23	0,82	33,33	0,542	16,46	14,92	8,54	36,02	24,06
w	Olszanica	4,36	33,33	0,36	0,51	29,97	0,542	18,08	24,88	13,20	22,20	21,64
w	Przeclaw	3,56	20,00	0,29	0,79	33,32	0,539	14,83	15,03	10,94	34,99	24,21
w	Dębowiec	3,81	33,33	0,42	0,58	23,35	0,535	15,99	25,23	15,75	25,94	17,09
w	Lubaczów	2,84	6,67	0,36	1,15	24,42	0,532	11,97	5,07	13,44	51,57	17,95
w	Zaklików	4,53	33,33	0,27	0,40	36,32	0,529	19,22	25,50	10,35	18,05	26,87
w	Czermin	3,45	20,00	0,27	0,71	37,42	0,528	14,66	15,31	10,36	31,96	27,71
w	Kuryłówka	3,02	13,33	0,27	0,74	44,46	0,527	12,88	10,24	10,39	33,45	33,04
w	Sanok	3,90	20,00	0,84	0,49	16,89	0,520	16,84	15,56	32,37	22,53	12,70
w	Radomyśl Nad Sanem	3,94	20,00	0,59	0,32	39,07	0,518	17,09	15,63	22,77	14,96	29,54
w	Zarzecze	4,83	0,00	0,40	0,57	47,51	0,510	21,29	0,00	15,69	26,55	36,47
w	Grębów	3,51	40,00	0,25	0,36	32,03	0,502	15,69	32,22	10,06	17,07	24,96
w	Niebylec	3,53	20,00	0,29	0,65	31,07	0,495	16,01	16,35	11,91	31,16	24,57
w	Tarnowiec	4,32	20,00	0,57	0,35	30,84	0,494	19,59	16,37	22,99	16,64	24,41
w	Lutowiska	6,46	40,00	0,32	0,00	29,69	0,486	29,83	33,29	12,99	0,00	23,89
w	Dubiecko	4,62	6,67	0,46	0,52	34,28	0,480	21,60	5,62	19,28	25,57	27,93

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
w	Nowy Żmigród	3,77	21,43	0,55	0,24	35,35	0,477	17,71	18,17	22,94	12,19	28,99
w	Besko	4,08	26,67	0,15	0,62	25,70	0,477	19,19	22,62	6,18	30,93	21,08
w	Chmielnik	4,39	13,33	0,42	0,53	26,77	0,468	21,06	11,52	17,98	27,08	22,37
w	Tryńcza	3,57	26,67	0,34	0,20	41,68	0,465	17,23	23,21	14,49	10,00	35,08
w	Czarna	4,16	26,67	0,44	0,00	44,18	0,463	20,19	23,33	19,11	0,00	37,37
w	Rokietnica	2,51	13,33	0,13	0,54	48,21	0,454	12,44	11,89	5,57	28,51	41,58
w	Lubenia	4,86	20,00	0,13	0,51	29,75	0,452	24,12	17,90	5,59	26,64	25,75
w	Nozdrzec	3,13	20,00	0,34	0,35	38,27	0,451	15,58	17,96	14,95	18,29	33,23
w	Fredropol	2,70	20,00	0,29	0,51	32,21	0,449	13,50	18,04	13,14	27,23	28,09
w	Rakszawa	5,47	20,00	0,19	0,40	28,29	0,447	27,46	18,09	8,47	21,23	24,75
w	Pysznica	3,44	26,67	0,25	0,40	29,03	0,444	17,42	24,33	11,39	21,25	25,62
w	Jawornik Polski	3,65	26,67	0,25	0,38	28,53	0,443	18,49	24,36	11,41	20,53	25,21
w	Jodłowa	2,58	13,33	0,23	0,39	48,24	0,440	13,15	12,25	10,52	21,22	42,87
w	Krzywcza	3,13	26,67	0,25	0,32	34,60	0,439	15,97	24,56	11,50	17,16	30,82
w	Tuszów Narodowy	4,08	26,67	0,53	0,00	33,65	0,436	20,99	24,72	24,12	0,00	30,17
w	Bircza	2,94	33,33	0,38	0,26	24,22	0,433	15,24	31,13	17,49	14,27	21,87
w	Grodzisko Dolne	3,93	7,14	0,34	0,36	40,63	0,430	20,52	6,72	15,67	20,11	36,98
w	Kamień	3,12	13,33	0,25	0,29	46,62	0,426	16,44	12,66	11,86	16,23	42,81
w	Osiek Jasielski	3,18	28,57	0,21	0,32	29,78	0,422	16,94	27,39	9,98	18,08	27,61
w	Wielopole Skrzyńskie	2,83	20,00	0,27	0,25	40,66	0,418	15,21	19,37	13,10	14,25	38,08
w	Bukowsko	2,89	6,67	0,40	0,33	42,73	0,417	15,58	6,47	19,20	18,61	40,14
w	Dzikowiec	2,95	33,33	0,25	0,00	41,16	0,413	16,04	32,68	12,24	0,00	39,03
w	Cisna	7,89	20,00	0,32	0,00	22,92	0,411	43,10	19,70	15,37	0,00	21,83
w	Skołyszyn	4,26	13,33	0,36	0,35	26,79	0,409	23,37	13,18	17,48	20,35	25,61
w	Harasiuki	3,56	6,67	0,27	0,50	32,39	0,408	19,59	6,61	13,40	29,35	31,05
w	Chłopice	2,59	13,33	0,19	0,45	37,95	0,405	14,38	13,32	9,36	26,27	36,67
w	Brzyska	3,56	28,57	0,23	0,25	24,67	0,398	20,09	29,03	11,63	15,01	24,24

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
w	Czarna	3,77	13,33	0,27	0,29	34,32	0,396	21,35	13,61	13,81	17,36	33,88
w	Dydnia	3,21	6,67	0,48	0,30	31,09	0,389	18,54	6,94	24,92	18,29	31,31
w	Wadowice Górne	3,43	6,67	0,32	0,30	38,18	0,387	19,90	6,97	16,31	18,25	38,58
w	Kołaczyce	4,67	13,33	0,21	0,26	29,91	0,381	27,53	14,16	11,05	16,55	30,72
w	Laszki	2,65	6,67	0,27	0,45	32,12	0,375	15,84	7,19	14,59	28,87	33,51
w	Hyżne	3,47	6,67	0,32	0,31	29,59	0,357	21,83	7,56	17,71	20,43	32,47
w	Gawłuszowice	2,59	13,33	0,19	0,00	52,57	0,356	16,34	15,17	10,65	0,00	57,84
w	Solina	4,92	13,33	0,34	0,00	30,00	0,349	31,65	15,45	19,29	0,00	33,62
w	Stary Dzików	2,38	26,67	0,21	0,00	33,78	0,336	15,93	32,15	12,54	0,00	39,38
w	Wielkie Oczy	3,02	26,67	0,21	0,00	30,03	0,335	20,19	32,19	12,56	0,00	35,06
w	Jarocin	3,01	20,00	0,21	0,00	34,81	0,327	20,65	24,77	12,89	0,00	41,69
w	Pruchnik	3,07	6,67	0,27	0,22	30,98	0,324	21,25	8,32	16,89	16,13	37,41
w	Niwiska	3,20	13,33	0,29	0,00	35,19	0,323	22,28	16,73	18,28	0,00	42,71
w	Domaradz	4,32	20,00	0,19	0,00	27,08	0,322	30,12	25,16	11,78	0,00	32,95
w	Cmolas	3,15	13,33	0,36	0,00	31,99	0,321	22,01	16,78	22,26	0,00	38,95
w	Majdan Królewski	4,01	13,33	0,34	0,00	25,40	0,311	28,95	17,37	21,68	0,00	32,00
w	Rożwienica	2,87	6,67	0,36	0,00	35,79	0,303	21,26	8,90	23,62	0,00	46,22
w	Bojanów	2,17	20,00	0,23	0,00	32,12	0,302	16,16	26,83	15,35	0,00	41,66
w	Jeżowe	2,69	13,33	0,25	0,00	34,78	0,301	20,04	17,93	16,79	0,00	45,24
w	Ostrów	3,15	6,67	0,38	0,00	25,99	0,275	25,72	9,80	27,53	0,00	36,95
w	Baligród	3,73	6,67	0,27	0,00	22,07	0,252	33,27	10,71	21,73	0,00	34,29
w	Tyrawa Wołoska	2,23	13,33	0,13	0,00	22,41	0,217	23,04	24,87	11,65	0,00	40,44
m	Rzeszów	20,82	88,00	11,56	1,52	13,84	3,551	13,16	10,03	65,09	10,20	1,53
m	Przemyśl	14,26	86,96	4,97	0,53	31,20	1,915	16,72	18,38	51,90	6,63	6,38
m	Krosno	16,16	80,95	3,37	0,00	19,12	1,439	25,21	22,77	46,82	0,00	5,20
m	Tarnobrzeg	13,11	57,14	2,88	0,66	30,28	1,379	21,34	16,77	41,83	11,47	8,59
m	Łańcut	16,38	73,33	0,97	1,11	39,31	1,276	28,82	23,26	15,18	20,68	12,06

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
m	Mielec	12,68	69,57	2,17	0,63	30,87	1,270	22,43	22,17	34,16	11,73	9,51
m	Sanok	12,81	76,19	1,87	0,52	31,44	1,217	23,65	25,34	30,80	10,10	10,12
m	Dębica	12,41	52,38	2,40	0,55	26,18	1,203	23,16	17,62	39,90	10,81	8,52
m	Jarosław	12,33	60,00	1,94	0,52	35,39	1,169	23,69	20,77	33,14	10,54	11,85
m	Leżajsk	13,19	93,33	0,91	0,57	35,00	1,127	26,27	33,51	16,06	12,00	12,15
m	Stalowa Wola	12,74	69,57	2,27	0,00	17,76	1,092	26,20	25,79	41,65	0,00	6,37
m	Jasło	13,04	42,86	1,89	0,57	22,46	1,068	27,41	16,24	35,49	12,63	8,23
m	Lubaczów	13,16	73,33	0,91	0,23	30,68	0,949	31,13	31,26	19,07	5,88	12,65
m	Dynów	7,46	78,57	0,15	0,71	39,05	0,838	19,98	37,94	3,52	20,32	18,24
m	Przeworsk	12,84	46,67	0,65	0,19	33,11	0,784	36,79	24,10	16,66	5,92	16,54
m	Radymno	8,38	60,00	0,11	0,61	37,54	0,744	25,29	32,63	2,83	19,50	19,75

* - dane za 2006 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych *Narodowego Spisu Powszechnego 2002*, *Narodowego Spisu Rolnego 2002*, *Rocznika Statystycznego województwa podkarpackiego 2007*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie (tab. 1, 3).

W gminach wiejskich udział ludności z wyższym wykształceniem waha się od 8,8% w Boguchwale do 2,2% w Bojanowie (tab. 1). Wartość wskaźnika zmienności jest nieco wyższa niż w miastach i gminach miejsko-wiejskich i wynosi 31,3%. Względnie wysokim udziałem ludności z wyższym wykształceniem charakteryzują się gminy wiejskie: Krasne (8,1%), Cisna (7,9%) Trzebownik 7,8% i Świlcza (7,5%). Natomiast najniższym udziałem ludności z wyższym wykształceniem (poniżej 2,6%), poza wspomnianym Bojanowem, charakteryzują się gminy wiejskie: Tyrawa Wołoska, Stary Dzików, Rokietnica, Jodłowa, Gawłuszowice i Chłopice.

W gminach miejsko-wiejskich udział ludności z wyższym wykształceniem waha się od 9,8% w Iwoniczu-Zdroju do 3,9% w Narolu. Relatywnie wysokim udziałem wskaźnika (powyżej 8%) odznaczają się gminy miejsko-wiejskie: Tyczyn, Brzozów, Rymanów, Dukla, Kolbuszowa, Sędziszów Małopolski. Natomiast najniższymi wartościami wskaźnika (poniżej 8%) charakteryzują się: Narol, Radomyśl Wielki, Cieszanów, Kańczuga, Rudnik nad Sanem, Zagórz, Oleszyce, Sokołów Małopolski, Pilzno. W obszarach wiejskich tych gmin udział wskaźnika waha się od 6,5% w Tyczynie do 1,9% w Radomyślu Wielkim, natomiast w miastach jest on znacznie wyższy i waha się od 14,4% w Iwoniczu-Zdroju do 5,2% w Narolu (tab. 3).

Należy podkreślić, że ważną rolę w procesie przekształceń obszarów wiejskich odgrywają ośrodki doradztwa rolniczego przyczyniające się swoją działalnością do przystosowania gospodarstw rolnych do zmieniających się warunków funkcjonowania i zwiększania ich konkurencyjności. Kryński (2007) zauważa, że proces dostosowania doradztwa rolniczego do potrzeb gospodarki rynkowej powoduje rosnące zainteresowanie doradztwem i edukacją przez przedsiębiorczych rolników oraz rolników posiadających większe obszary i lepiej prosperujące gospodarstwa, w celu uzyskania jak najlepszych ekonomicznych rezultatów swojej działalności.

2. Zróżnicowanie udziału radnych z wyższym i policealnym wykształceniem

Analizując jakość kapitału ludzkiego bardzo ważnym zagadnieniem jest poziom wykształcenia członków samorządowych układów lokalnych, który wskazuje na jakość zasobów intelektualnych wykorzystywanych w strukturach władzy. Uprawnienia i działalność władz samorządowych są różnorodne i wymagają odpowiedniej wiedzy i kwalifikacji. Janc i Czapiewski (2005) podkreślają rolę wykształcenia radnych w rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza w pozyskiwaniu unijnych środków pomocowych.

Średni udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem w woj. podkarpackim wynosi 31,1%, przy czym jest najwyższy w miastach, – 69,3%, znacznie niższy w gminach miejsko-wiejskich – 39,0% i najniższy w gminach wiejskich – 23,7% (tab. 2).

Udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem w gminach woj. podkarpackiego waha się od 93,3% w Leżajsku do 0,0% w Zarzeczcu (tab. 1, ryc. 1). Najwyższym udziałem radnych z wyższym i policealnym wykształceniem (powyżej 70%) charakteryzują się, poza wspomnianym Leżajskiem, miasta województwa: Rzeszów, Przemyśl, Krosno, Dynów, Sanok, Łańcut i Lubaczów. Zróżnicowanie tego wskaźnika w miastach jest relatywnie niskie, na co wskazuje wartość wskaźnika zmienności wynosząca 21,6%.

W gminach wiejskich wartość wskaźnika waha się od 53,3% w Czarnej i Krościenku Wyżnym do 0,0% we wspomnianym Zarzeczcu. Wartość wskaźnika zmienności jest znacznie wyższa niż w miastach i gminach miejsko-wiejskich i wynosi 52,4%. Względnie wysokim udziałem radnych z wyższym i policealnym wykształceniem (powyżej 40%) charakteryzują się gminy wiejskie: Mielec, Świlcza, Żyraków, Jasło, Przemyśl, Boguchwała i Gorzyce. Natomiast najniższym (poniżej 7%) charakteryzują się gminy wiejskie: Baligród, Ostrów, Rożwienica, Pruchnik, Hyżne, Laszki, Wadowice Górne, Dydnia, Harasiuki, Bukowsko, Dubiecko, Lubaczów, Krempna, Gać i Jarosław.

W gminach miejsko-wiejskich udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem waha się od 66,7% w Lesku do 20,0% w Narolu. Relatywnie wysokimi wartościami wskaźnika (powyżej 50%) odznaczają się gminy miejsko-wiejskie: Nowa Dęba, Ustrzyki Dolne i Rudnik nad Sanem. Natomiast najniższymi (poniżej 30%) wśród gmin miejsko-wiejskich charakteryzują się: Kańczuga, Radomyśl Wielki, Zagórz, Błażowa, Cieszanów, Ropczyce i Kolbuszowa.

3. Zróżnicowanie udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych

Na obszarach wiejskich ważną rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym i kulturowym odgrywają fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne. Głównym ich celem są różnorodne prace na rzecz podnoszenia jakości życia społeczno-gospodarczego gminy, na której terenie funkcjonują. Jak przyjmuje Kołodziejczyk (2004) o podejmowaniu przedsięwzięć gospodarczych i rozwoju pozarolniczej działalności decyduje skłonność i zdolność do innowacji, na którą wpływa jakość kapitału ludzkiego i organizacje pozarządowe wspierające aktywność gospodarczą. Autorka wskazuje, że w miarę wzrostu wskaźnika natężania organizacji pozarządowych na obszarach wiejskich zwiększa się udział podmiotów z zakresu usług nierynkowych i można wnosić, że ich rola w zakresie pobudzania aktywności gospodarczej będzie się zwiększała. Kołodziejczyk (2003) zauważa, że trudna sytuacja ekonomiczna gmin i społeczności wiejskich nie jest barierą w rozwoju organizacji pozarządowych, a wręcz przeciwnie często przyspiesza procesy ich powstawania. Jak wskazują badania Autorki z tego też powodu gminy położone w pobliżu dużych miast nie wykazują dużego stopnia samoorganizacji. Stwierdza również, że gminy o wyższym poziomie rozwoju organizacji pozarządowych zwykle

charakteryzują się wyższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Podobnie Sikorska-Wolak (2008) wskazuje na dużą rolę oddolnych inicjatyw we wspieraniu procesów rozwoju przedsiębiorczości i przyspieszaniu rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich. Powstawanie fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych opartych na wzajemnym zaufaniu i wspierających aktywność obywatelską prowadzi w konsekwencji do zwiększania konkurencyjności obszarów wiejskich.

Tabela 2

Zróźnicowanie wybranych cech kapitału ludzkiego
w różnych typach gmin woj. podkarpackiego

Cechy	Średnia				Odchylenie standardowe				Współczynnik zmienności			
	ogółem	gminy wiejskie	gminy miejsko-wiejskie	miasta	ogółem	gminy wiejskie	gminy miejsko-wiejskie	miasta	ogółem	gminy wiejskie	gminy miejsko-wiejskie	miasta
Udział ludności z wyższym wykształceniem do ogólnej liczby ludności w gminie	5,60	4,21	6,89	13,24	3,18	1,31	1,49	3,01	56,73	31,25	21,60	22,77
Udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem do ogólnej liczby radnych gminy	31,08	23,71	38,97	69,30	18,82	12,42	11,70	14,97	60,56	52,37	30,03	21,59
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej ich liczbie w województwie	0,63	0,36	0,69	2,44	1,06	0,17	0,25	2,74	168,84	47,92	36,04	112,24
Udział kierujących gospodarstwem rolnym mających wykształcenie wyższe rolnicze do ogólnej liczby gospodarstw rolnych w gminie	0,53	0,53	0,52	0,56	0,39	0,41	0,30	0,38	73,16	77,68	57,92	67,72
Udział kierujących gospodarstwem rolnym nie mających żadnego wykształcenia rolniczego do ogólnej liczby gospodarstw rolnych w gminie	68,24	66,46	69,52	70,42	8,08	8,44	6,00	7,71	11,84	12,70	8,63	10,95
Wskaźnik syntetyczny	0,629	0,517	0,693	1,314	0,34	0,14	0,11	0,66	53,90	26,97	16,33	50,28

Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 1.

Zróżnicowanie udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w gminach woj. podkarpackiego waha się od 11,6% w Rzeszowie do 0,1% w Krasiczynie (tab. 1, ryc. 2). Wysokim udziałem fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych charakteryzują się, poza wspomnianym Rzeszowem, również miasta Przemyśl (5,0%), Krosno (3,4%), Tarnobrzeg (2,9%), Dębica (2,4%), Stalowa Wola (2,3%), Mielec (2,2%), Jarosław (1,9%), Jasło (1,9%) i Sanok (1,9%). Najniższymi wartościami wskaźnika odznaczają się: Radymno (0,1%), Dynów (0,2%) i Przeworsk (0,7%). Zróżnicowanie wskaźnika w miastach jest bardzo duże, na co wskazuje wartość wskaźnika zmienności wynosząca 112,2% (tab. 2).

W gminach wiejskich wartość wskaźnika waha się od 1,1% w Dębicy do 0,1% w Krasiczynie (tab. 1). Wartość wskaźnika zmienności jest znacznie niższa niż w miastach i wynosi 47,9% (tab. 2). Relatywnie wysokim udziałem fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych charakteryzują się gminy wiejskie: Chorkówka (0,9%), Sanok (0,8%) Boguchwała (0,8%) i Leżajsk (0,8). Natomiast najniższym udziałem (poniżej 0,1%) charakteryzują się gminy wiejskie: Adamówka, Radymno, Tyrawa Wołoska, Rokietnica, Lubenia i Krościenko Wyżne.

W gminach miejsko-wiejskich udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych waha się od 1,3% w Ropczycach do 0,3% w Oleszycach (tab. 1). Względnie wysokimi wartościami wskaźnika (powyżej 1,0%) odznaczają się gminy miejsko-wiejskie: Ropczyce, Ustrzyki Dolne i Dębica. Natomiast najniższymi (poniżej 0,5%): Sieniewa, Błażowa, Rudnik nad Sanem, Ulanów, Cieszanów i Narol. W obszarach wiejskich wartość wskaźnika waha się od 0,7% w Dukli do 0,2% w Błażowej, a w miastach od 0,9% w Ropczycach do 0,1% w Ulanowie (tab. 3). Ogólnie (w 70% gmin miejsko-wiejskich) wartości wskaźnika są nieco wyższe na obszarach wiejskich niż w miastach, poza Ropczycami, Ustrzykami Dolnymi, Leskiem, Niskiem, Kolbuszową, Nową Dębą, Brzozowem, Błażową, Rudnikiem nad Sanem, w których udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych jest wyższy w miastach.

Podobne prawidłowości obserwuje się analizując zróżnicowanie udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych w danej gminie. Wartości tego wskaźnika są wyższe na obszarach wiejskich (w 70% gmin miejsko-wiejskich), poza Błażową, Cieszanowem, Baranowem Sandomierskim, Iwoniczem-Zdrojem, Tyczynem, Leskiem, Brzozowem, Sokołowem Małopolskim i Ropczycami. Na obszarach wiejskich wartość wskaźnika waha się on od 9,2% w Sieniewie do 1,8% w Błażowej, a w miastach od 9,3% w Cieszanowie do 1,7% w Sędziszowie Małopolskim.

4. Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym

Powszechnie przyjmuje się, że obszary charakteryzujące się wyższym wykształceniem ludności rolniczej mają potencjalnie większe możliwości uczestniczenia

Tabela 3

Zróżnicowanie obszarów wiejskich i miast w gminach miejsko-wiejskich woj. podkarpackiego
w świetle wybranych wskaźników w 2002 r.

Gmina	Udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)		Udział kierujących gospodarstwem bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie (%)		Udział ludności z wykształceniem wyższym w ogólnej liczbie ludności w gminie (%)		Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej ich liczbie w województwie (%)*		Udział fundacji stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych w gminie (%)*	
	obszar wiejski	miasto	obszar wiejski	miasto	obszar wiejski	miasto	obszar wiejski	miasto	obszar wiejski	miasto
Baranów Sandomierski	0,00	0,00	71,25	71,50	4,02	8,10	0,38	0,13	2,96	4,44
Biażowa	0,42	1,56	70,97	76,04	3,81	9,64	0,15	0,23	1,79	5,76
Brzozów	0,00	0,00	76,04	84,05	4,76	13,12	0,40	0,48	2,75	3,01
Cieszanów	0,93	1,12	60,23	71,75	2,93	6,91	0,25	0,21	7,19	9,26
Dukla	0,22	0,00	78,45	82,76	3,21	13,77	0,74	0,25	5,53	5,31
Głogów Małopolski	0,65	2,19	78,38	86,34	5,60	9,23	0,63	0,27	3,88	2,95
Iwonicz-zdrój	0,00	0,00	86,45	95,77	5,20	14,37	0,29	0,23	2,89	4,01
Jedlicze	0,00	0,00	73,08	81,83	5,56	9,93	0,42	0,25	4,67	3,03
Kańczuga	0,63	2,22	58,12	69,26	3,03	7,27	0,38	0,13	6,47	2,54
Kolbuszowa	0,86	3,39	64,41	66,95	4,81	12,14	0,42	0,48	2,84	2,52
Lesko	0,41	3,77	66,99	77,36	3,87	10,32	0,29	0,63	3,62	4,13
Narol	0,44	0,00	59,84	75,52	2,59	5,19	0,32	0,17	6,61	5,37
Nisko	0,56	0,94	67,60	78,80	5,02	10,22	0,21	0,53	3,41	2,07
Nowa Dęba	0,00	0,00	65,60	78,68	4,01	10,01	0,42	0,48	6,76	2,57
Nowa Sarzyna	0,14	0,00	73,26	75,31	3,36	11,68	0,38	0,21	3,84	2,75

Oleszyce	0,00	0,00	61,80	61,96	2,84	8,85	0,19	0,13	7,56	2,99
Pilzno	0,26	1,83	64,87	66,67	2,95	8,94	0,48	0,17	4,87	2,27
Radomyśl Wielki	0,00	0,00	65,83	65,86	1,90	6,56	0,63	0,13	8,55	2,76
Ropczyce	0,35	0,87	68,46	69,85	3,36	9,39	0,36	0,91	3,38	3,53
Rudnik Nad Sanem	0,56	0,00	67,04	87,41	2,67	8,42	0,17	0,21	6,45	1,95
Rymanów	0,00	0,00	69,34	76,37	5,78	11,35	0,59	0,19	3,67	2,59
Sędziszów Małopolski	0,58	1,71	70,76	78,08	4,01	12,90	0,53	0,23	4,07	1,74
Sieniawa	0,00	0,00	57,06	74,75	2,27	10,42	0,21	0,13	9,17	3,64
Sokołów Małopolski	0,00	0,00	64,28	83,64	2,80	9,06	0,34	0,25	3,60	3,81
Strzyżów	0,60	2,22	67,89	72,95	4,23	11,67	0,46	0,32	5,03	2,24
Tyczyn	0,56	0,00	74,26	85,71	6,52	11,78	0,44	0,21	2,56	3,39
Ulanów	0,00	0,00	66,43	76,92	3,73	8,98	0,32	0,11	5,95	4,50
Ustrzyki Dolne	0,27	0,00	68,74	88,37	3,24	9,62	0,55	0,69	5,09	3,15
Zagórz	0,00	0,00	70,94	83,28	4,59	6,86	0,40	0,27	6,31	3,82

* - dane za 2006 r.

w procesach transformacji społeczno-gospodarczej. Poziom wykształcenia ludności kierującej gospodarstwem rolnym, a także związanej z obsługą rolnictwa w dużym stopniu wpływa na dynamikę przekształceń obszarów wiejskich i produkcji rolnej.

Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolniczymi w gminach woj. podkarpackiego waha się od 2,0% do 0,00% (tab. 1, ryc. 3). Średni udział osób kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym wynosi zaledwie 0,5% i jest zbliżony w miastach (0,6%), w gminach miejsko-wiejskich (0,5%) i w gminach wiejskich (0,5%) (tab. 2). W gminach miejsko-wiejskich na ich obszarach wiejskich wskaźnik jest najniższy i wynosi 0,3%, a w miastach – 0,8%. Zróżnicowanie wskaźnika w gminach jest dość wysokie, na co wskazuje wartość wskaźnika zmienności 73,2%, najwyższa jest w gminach wiejskich (77,7%), nieco niższa w miastach (67,7%), a najniższa w gminach miejsko-wiejskich (57,9%).

W miastach zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolniczymi waha się od 1,5% w Rzeszowie do 0,2% w Przeworsku (tab. 1). W Stalowej Woli i Krośnie żadna z osób kierujących gospodarstwem rolnym nie posiadała wyższego wykształcenia rolniczego.

Relatywnie wysokimi wartościami wskaźnika charakteryzowały się również Łańcut (1,1%), Dynów (0,7%), Tarnobrzeg (0,7%), Mielec (0,6%). Najniższymi wartościami, poza wspomnianymi, odznaczały się Lubaczów (0,2%), Sanok (0,5%) i Jarosław (0,5%).

W gminach wiejskich wartość wskaźnika waha się od 2,0% w Leżajsku do 0,1% w Chorkówce. Najwyższy udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym (powyżej 1,5%), poza wspomnianym Leżajskiem, występuje w gminach wiejskich: Trzebownik, Markowa i Stubno.

Natomiast najniższym (poniżej 0,2%) charakteryzują się gminy wiejskie: Gorzyce, Trynca, Zaleszany, Pruchnik, Miejsce Piastowe i Nowy Żmigród. Należy podkreślić, że aż w 19 gminach wiejskich żadna z osób kierujących gospodarstwem rolnym nie posiadała wyższego wykształcenia rolniczego.

W gminach miejsko-wiejskich udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolniczymi waha się od 1,1% w Oleszycach do 0,1% w Nowej Sarzynie. Relatywnie wysokim udziałem (powyżej 0,8%) odznaczają się gminy miejsko-wiejskie: Kolbuszowa, Cieszanów, Strzyżów, Lesko i Iwonicz-Zdrój. Natomiast najniższymi wartościami wskaźnika (poniżej 0,2%) charakteryzują się: Radomyśl Wielki, Dukla, Brzozów, Baranów Sandomierski i Sokołów Małopolski. Należy wspomnieć, że w gminie Ulanów żadna z osób kierujących gospodarstwem rolnym nie posiadała wyższego wykształcenia rolniczego.

Na obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich wartość wskaźnika waha się od 0,9% w Cieszanowie do 0,2% w Dukli, a w 41,3% tych obszarów żadna z osób kierujących gospodarstwem rolnym nie posiadała wyższego wykształcenia rolniczego

(tab. 3). W miastach udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym wahał się od 3,8% w Lesku do 0,9% w Ropczycach i aż w 62,1% miast żadna z osób kierujących gospodarstwem rolnym nie posiadała wyższego wykształcenia rolniczego. Ogólnie, w miastach gmin miejsko-wiejskich, w których były osoby kierujące gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym wartość analizowanego wskaźnika była wyższa niż na obszarach wiejskich.

5. Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem bez wykształcenia rolniczego

Wykształcenie właścicieli gospodarstw rolnych, jak już podkreślano, ma istotny wpływ na efektywność gospodarowania i poziom rozwoju gospodarstw rolnych. Bański i Stola (2002, s. 47-48) za Klepackim (1997) zwracają uwagę, że rolnicy lepiej wykształceni efektywniej wykorzystywali zasoby ziemi, pracy i środki obrotowe, natomiast kierujący gospodarstwem posiadający wykształcenie tylko podstawowe „przejadali” majątek. Podkreślają, że edukacja rolników jest istotnym warunkiem zmian strukturalnych w rolnictwie. Wskazują również, że „[...] likwidacja wielu technicznych szkół średnich i zawodowych (związanych z rolnictwem) może utrudniać zdobywanie kwalifikacji młodzieży mającej w przyszłości przejąć gospodarstwo rolne lub podjąć działalność pozarolniczą na wsi. Absolwenci szkół ogólnokształcących często z powodu złej sytuacji materialnej rzadko kontynuują naukę na wyższych uczelniach i pozostając na wsi mają małe możliwości znalezienia pracy poza sektorem rolniczym”. Z tego powodu zasilają oni zasoby pracy związane z rolnictwem.

Średni udział ludności kierującej gospodarstwem rolnym bez żadnego wykształcenia rolniczego w województwie wynosi aż 68,2% i jest zbliżony w miastach (70,4%), w gminach miejsko-wiejskich (69,5%) i w gminach wiejskich (66,5%) (tab. 2). W gminach miejsko-wiejskich na ich obszarach wiejskich wskaźnik ten wynosi 68,6%, a w miastach – 77,4%.

Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolnymi w gminach woj. podkarpackiego waha się od 86,2% w mieście Rzeszowie do 46,4% w gminie wiejskiej Raniżów (tab. 1, ryc. 4).

Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolnymi w miastach waha się od 86,2% w Rzeszowie do 60,7% w Łańcucie (tab. 1). Wysokimi wartościami wskaźnika (powyżej 80%) charakteryzuje się również Stalowa Wola i Krosno. Najniższymi (poniżej 65%) odznacza się Dynów, Radymno i Jarosław. Zróżnicowanie tego wskaźnika jest małe, na co wskazuje wartość wskaźnika zmienności wynosząca 11,0%.

Udział kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolnymi w gminach wiejskich waha

się od 85,8% w Krościenku Wyżnym do 46,4% w Raniżowie. Wysoki udział kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego (powyżej 80%) występuje również w Sanoku, Przemyśle, Dębicy i Jaśle. Natomiast relatywnie niskim udziałem charakteryzują się gminy wiejskie: Borowa, Gawłuszowice, Padew Narodowa, Markowa i Gać, w których udział ten wynosi poniżej 50%. Wartość wskaźnika zmienności wynosząca 12,7%, podobnie jak w miastach, wskazuje na małe zróżnicowanie gmin pod względem tej cechy.

Udział kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolnymi w gminach miejsko-wiejskich waha się od 84,7% w Iwoniczu-Zdroju do 58,5% w Sieniawie. Zróżnicowanie wskaźnika w gminach miejsko-wiejskich jest najniższe w porównaniu do miast i gmin wiejskich i wynosi tylko 8,6%. Najwyższymi wartościami wskaźnika (powyżej 75%) odznacza się Głogów Małopolski, Brzozów, Tyczyn, Dukla i Jedlicze. Natomiast najniższymi (poniżej 65%) charakteryzują się Kańczuga, Oleszyce, Narol, Cieszanów i Kolbuszowa.

Udział kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w ogólnej liczbie kierujących gospodarstwami rolnymi na obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich waha się od 86,5% w Sieniawie do 57,1% w Ustrzykach Dolnych, a w miastach od 95,8% w Sieniawie do 62,0% w Zagórzu (tab. 3). We wszystkich gminach miejsko-wiejskich udział wskaźnika jest wyższy w miastach niż na obszarach wiejskich. Największe różnice w wartości wskaźnika w miastach i na obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich występują w Brzozowie (20,4 pkt proc), Jedliczach (19,6), Narolu (19,4) i Ustrzykach Dolnych (17,7). Natomiast najmniejsze różnice w wartości wskaźnika w miastach i na obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich występują w Nowej Sarzynie (0,04), Zagórzu (0,2) i Radomyślu Wielkim (0,3).

6. Zróżnicowanie syntetycznego miernika kapitału ludzkiego

Dla określenia zróżnicowania jakości kapitału ludzkiego zgodnie z pięcioma przyjętymi wskaźnikami obliczono miernik syntetyczny, a następnie określono jego strukturę¹. Jego wartość waha się od 3,55 w Rzeszowie do 0,22 w Tyrawie Wołoskiej, a zatem zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego w poszczególnych gminach województwa jest dość duże, na co wskazuje również wartość wskaźnika zmienności wynosząca 53,9% (tab. 1, 2). Najwyższymi wartościami wskaźnika odznaczały się miasta (1,31), następnie gminy miejsko-wiejskie (0,69), a najniższymi gminy wiejskie (0,52). W miastach zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego było największe i wartość wskaźnika zmienności dla tych jednostek osadniczych wynosi 50,3%, znacznie

¹ Ziolo (1973).

mniejsze zróżnicowanie zaznacza się w gminach wiejskich (27,0%), a najmniejsze w gminach miejsko-wiejskich (16,3%).

Wartości wskaźnika syntetycznego w miastach wahają się od 3,55 w Rzeszowie do 0,74 w Radymnie (ryc. 5). Wysokimi wartościami wskaźnika charakteryzowały się również Przemyśl (1,92) i Krosno (1,44). Nieco niższymi od 1,2 do 1,4: Tarnobrzeg, Łańcut, Mielec, Sanok i Dębica. W miastach tych na wartość wskaźnika syntetycznego największy wpływ miał duży udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych, a następnie udział ludności z wyższym wykształceniem i udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem.

Najniższymi wartościami wskaźnika syntetycznego (poniżej 1,0) charakteryzują się miasta Przeworsk, Dynów i Lubaczów. W miastach tych na wartość wskaźnika syntetycznego największy wpływ miał udział ludności z wyższym wykształceniem i udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem.

W gminach miejsko-wiejskich wartości wskaźnika syntetycznego wahają się od 0,94 w Lesku do 0,50 w Ulanowie. Najwyższą jakością kapitału ludzkiego odznaczały się gmina Kolbuszowa (0,86) i Strzyżów (0,84), a najniższą (poniżej 0,6) gminy: Narol, Radomyśl Wielki, Baranów Sandomierski, Zagórz, Błazowa i Sokołów Małopolski. W gminach miejsko-wiejskich o wysokich wartościach wskaźnika syntetycznego na jego poziom największy wpływ miały wskaźniki: udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym, udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem oraz udział ludności z wyższym wykształceniem. Natomiast w gminach miejsko-wiejskich o najniższych wartościach wskaźnika syntetycznego zaznacza się dość równomierny wpływ poszczególnych wskaźników na jego wartość, przy najmniejszym znaczeniu udziału kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym.

W gminach wiejskich wartości wskaźnika syntetycznego wahają się od 0,96 w Leżajski do 0,22 w Tyrawie Wołoskiej. Najwyższymi wartościami charakteryzowały się Trzebownisko (0,88) i Boguchwała (0,84), a także Dębica, Markowa, Mielec, Stubno, Łańcut, Czarna i Świlcza, dla których wartość wskaźnika syntetycznego była wyższa od 0,70. Ogólnie w większości tych gmin na wysoką wartość wskaźnika syntetycznego największy wpływ miał wskaźnik udziału kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym.

Natomiast najniższą jakością kapitału ludzkiego, poza Tyrawą Wołoską, odznaczały się: Baligród (0,25) i Ostrów (0,28). Bardzo niskimi wartościami (od 0,4-0,3) charakteryzowało się aż 20,2% gmin wiejskich, tj. Bojanów, Jeżowe, Roźwienica, Majdan Królewski, Cmolasy, Domaradz, Niwiska, Pruchnik, Jarocin, Wielkie Oczy, Stary Dzików, Solina, Gawłuszowice, Hyżne, Laszki, Kołaczyce, Wadowice Górne, Dydnia, Czarna i Brzyska. W gminach tych na wartość wskaźnika syntetycznego największy wpływ miał udział kierujących gospodarstwem posiadających wykształcenie rolnicze.

7. Struktura syntetycznego miernika kapitału ludzkiego

Na wartość syntetycznego miernika w różnym stopniu wpływają wartości analizowanych cech. Dla porównania poziomu zróżnicowania kapitału ludzkiego w powiązaniu z analizowanymi wskaźnikami przyjęto miernik syntetyczny, a poniżej zostanie przedstawiona analiza struktury miernika syntetycznego, w którym uwzględniony zostanie udział analizowanych cech w jego wartości.

W gminach woj. podkarpackiego udział ludności z wyższym wykształceniem w strukturze miernika syntetycznego wahał się od 43,1% w Cisnej do 8,9% w Leżajsku. Wysokim, powyżej 30% udziałem tego wskaźnika w strukturze wskaźnika syntetycznego odznaczały się Przeworsk, Baligród, Solina, Lubaczów, Iwonicz-Zdrój i Domaradz. Natomiast najniższym udziałem, poniżej 12% oznaczały się: Stubno, Dynów i Lubaczów.

Udział radnych z wyższym i policealnym wykształceniem w strukturze wskaźnika syntetycznego wahał się od 37,9% w Dynowie do 4,5% w gminie Jarosław i Gać. Największe znaczenie (powyżej 30%) miał w gminach: Rudnik nad Sanem, Krościenko Wyżne, Leżajsk, Lutowska, Dzikowiec, Radymno, Grębów, Wielkie Oczy, Nowa Sarzyna, Stary Dzików, Nowa Dęba, Lubaczów, Bircza, Przemyśl i Czarna. Najmniejsze znacznie (poniżej 7%), poza wspomnianymi gminami, wskaźnik miał w gminach: Krempna, Lubaczów, Dubiecko, Bukowsko, Harasiuki, Grodzisko Dolne, Dydnia i Wadowice Górne.

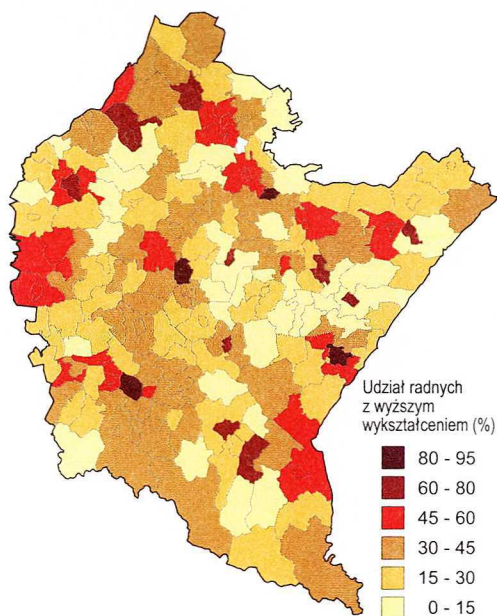
Kolejny wskaźnik – udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej ich liczbie w województwie – w strukturze wskaźnika syntetycznego wahał się od 65,1% w Rzeszowie do 2,0% w Krasicy. Największe znaczenie (powyżej 30%) miał w gminach: Rzeszów, Przemyśl, Krosno, Tarnobrzeg, Stalowa Wola, Dębica, Jasło, Mielec, Jarosław, Ropczyce, Sanok, Ustrzyki Dolne i Chorkówka. Najmniejsze znacznie (poniżej 7%) miał w gminie Radymno, Dynów, Adamówka i Krościenko Wyżne, Markowa, Rokietnica, Lubenia, Jasło, Besko, Raniżów, Komańcza i Horyniec-Zdrój.

Udział kierujących gospodarstwem z wykształceniem wyższym rolniczym w strukturze wskaźnika syntetycznego wahał się od 51,6% w Lubaczowie do 5,1% w Nowej Sarzynie. W 23 gminach żadna z osób kierujących gospodarstwem nie posiadała wykształcenia wyższego rolniczego.

Największy udział (powyżej 40%) w strukturze wskaźnika syntetycznego wskaźnik ten miał w gminach: Stubno, Jarosław, Markowa, Leżajsk, Radymno, Łańcut, Trzebownisko, Gać, Pawłosiów, Horyniec-Zdrój i Krempna.

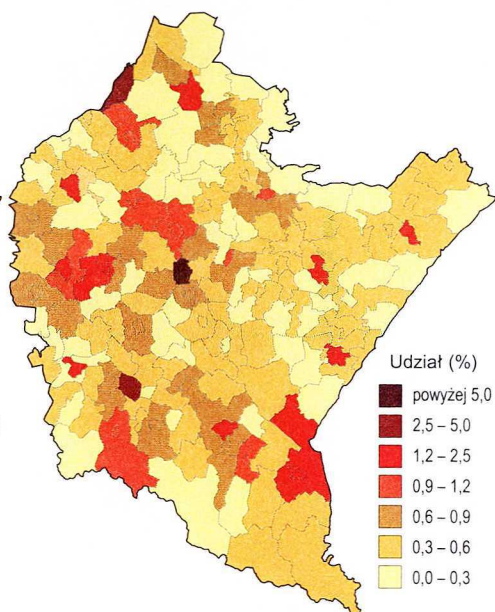
Najmniejszy udział (poniżej 7%) w strukturze wskaźnika syntetycznego wskaźnik miał w gminach: Nowa Sarzyna, Chorkówka, Lubaczów, Przeworsk i Przemyśl.

Ostatni z przyjętych wskaźników – udział kierujących gospodarstwem posiadających wykształcenie rolnicze w ogólnej liczbie gospodarstw rolniczych w gminie – w strukturze wskaźnika syntetycznego wahał się od 57,8% w Gawłuszowicach do 1,5% w Rzeszowie. Największe znacznie (powyżej 40%) miał w gminach Roźwieni-

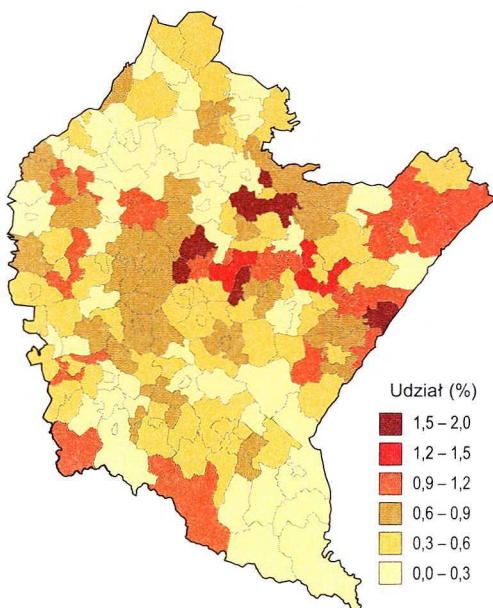

Ryc. 1 Zróżnicowanie udziału radnych z wyższym wykształceniem w ogólnej liczbie radnych w gminach woj. podkarpackiego w 2006 r.

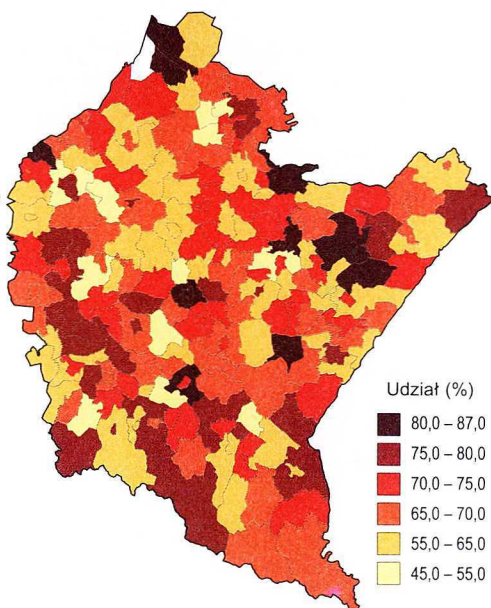
Źródło: Opracowanie własne na podstawie tab. 1 (ryc. 1-5).

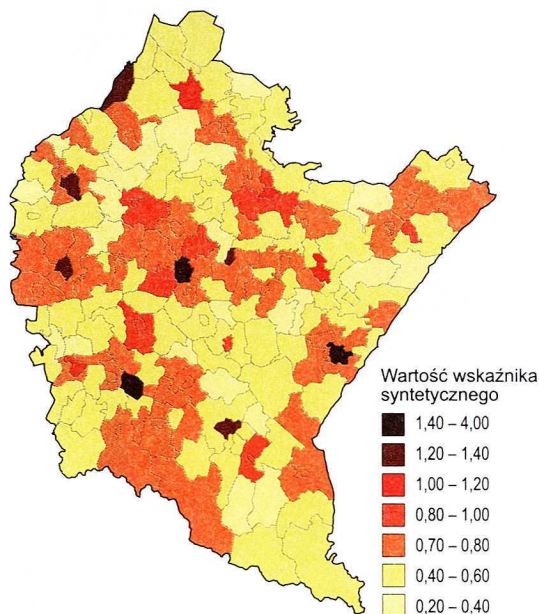
Ryc. 2 Zróżnicowanie udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w gminach w ogólnej ich liczbie w woj. podkarpackim w 2006 r.

Ryc. 3 Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem rolnym z wykształceniem wyższym rolniczym w gminach woj. podkarpackiego w 2002 r.

Ryc. 4 Zróżnicowanie udziału kierujących gospodarstwem rolnym bez wykształcenia rolniczego w gminach woj. podkarpackiego w 2002 r.

Ryc. 5. Zróżnicowanie syntetycznego wskaźnika jakości kapitału ludzkiego w gminach woj. podkarpackiego

ca, Jeżowe, Jodłowa, Kamień, Niwiska, Jarocin, Bojanów, Rokietnica, Tyrawa Wołoska i Bukowsko, a najmniejsze (poniżej 7%) w Krośnie, Stalowej Woli i Przemyśle.

Z przedstawionej analizy wynika, że zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego pod względem wartości miernika syntetycznego w woj. podkarpackim jest bardzo duże. Wskazuje to na zróżnicowanie przestrzenne zasobów gmin, które w znacznym stopniu zależą od tradycji kulturowej poszczególnych układów lokalnych, które sięgają wcześniejszych lat związanych z samoorganizacją społeczności wiejskiej. W mniejszym stopniu na zasoby wpływa położenie przestrzenne i relacje w odniesieniu do ośrodków rozwoju społeczno-gospodarczego, które w zasadzie kształtowały się w ostatnich latach. Można więc przyjąć, że współczesny poziom rozwoju w mniejszym stopniu wpłynął na zasoby, niż tradycje historyczne, które szczególnie na terenie byłego zaboru austriackiego, kładły nacisk na poziom wykształcenia i samoorganizację społeczności wiejskiej.

Literatura

Bański J., 2004, *Procesy ludnościowe na obszarach wiejskich*, [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. 6, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Bański J, Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*. Studia Obszarów Wiejskich, t. 3, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Borowiec M., 2008, *Obszary wiejskie objęte semiurbanizacją w woj. małopolskim*, [w:] *Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007-2013*, T. Markowski, Z. Strzelecki (red.). Studia KPZK PAN, t. CXIX, Warszawa.
- Borowiec M., 2009, *Zróżnicowanie przestrzenne zasobów intelektualnych w obszarach przygranicznych województwa podkarpackiego*, [w:] *Problemy rozwoju obszarów transgranicznych*, Z. Zioło (red.) (w druku).
- Flaga M., 2000, *Plany życiowe młodzieży obszaru pogranicza polsko-ukraińskiego w kontekście rozwoju*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, B. Górz (red.). XVI Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Zakład Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Lublin.
- Gałączyńska B., 1993, *Poziom wykształcenia ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym w ujęciu przestrzennym*, [w:] *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w ujęciu przestrzennym 1980-1990-2000*. IERiGŻ, Warszawa.
- Gałączyńska B., 1998, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu wykształcenia ludności rolniczej w Polsce*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*. XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Białystok-Toruń.
- Gałączyńska B., Kulikowski R., 1986, *Poziom wykształcenia zatrudnionych w gospodarstwie indywidualnym a efekty produkcyjne*. Przegląd Geograficzny, t. 58, z. 4.
- Gołębiewska B., 2006, *Wykształcenie rolników jako czynnik różnicujący intensywność produkcji i dochody gospodarstw rolnych*, [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, M. Adamowicz (red.). Prace Naukowe KPAiK SGGW, nr 35, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Górz B., 2004, *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski*, [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. VI, Komisja Obszarów Wiejskich, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Janc K., Czapiewski K., 2005, *Wykształcenie czynnikiem wspierającym rozwój gospodarczy obszarów wiejskich*, [w:] *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. VIII, Komisja Obszarów Wiejskich, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Zespół Badań Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Klepacki B., 1997, *Sytuacja dochodowa rolników o różnym wykształceniu w okresie przemian gospodarczych*. „Wieś i Rolnictwo”, 2.
- Klepacki B., 2006, *Gospodarka Oparta na Wiedzy jako szansa rozwojowa rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, M. Adamowicz (red.). Prace Naukowe KPAiK SGGW, nr 35, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Klepacki B., Gołębiewska B., 2004, *Wykształcenie rolników jako forma różnicująca sytuację gospodarstw rolniczych*, [w:] *Kapitał ludzki i intelektualny jako czynnik wzrostu gospodarczego i ograniczania nierówności społecznych*, M. G. Woźniak (red.). Mitel, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.

- Kobyłecki J., 2003, *Kapitał ludzki wsi w perspektywie europejskiego społeczeństwa obywatelskiego*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 3.
- Kołaczek B., 2004, *Dostęp młodzieży do edukacji*. IPISS, Warszawa.
- Kołodziejczyk D., 2003, *Kapitał społeczny w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, B. Górzyński, Cz. Guzicki (red.). Studia Obszarów Wiejskich, 4, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa
- Kołodziejczyk D., 2004, *Kierunki rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, [w:] *Polska przestrzeń wiejska...*, op. cit.
- Kryński Z., 2007, *Ocena działalności szkoleniowej pracowników powiatowego zespołu doradztwa rolniczego w Jasle i Krośnie*, [w:] *Turystyka wiejska a edukacja, różne poziomy, różne wymiary*, J. Sikora (red.). Wyd. AR im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu.
- Kulikowski R., 2002, *Problemy społeczne wsi i rolnictwa w Polsce*, [w:] *Spółeczne problemy wsi*, J. Bański, E. Rydz (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. 2, Komisja Obszarów Wiejskich, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Michna W., 2000, *Rozwój różnych form oświaty i ich wpływ na wielofunkcyjny rozwój wsi polskiej*, [w:] *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej na początku XXI w. w kontekście integracji z Unią Europejską*, A. Stasiak (red.). Studia KPZK PAN, t. LX, Warszawa.
- Rydz E., 2002, *Bariery edukacyjne młodzieży*, [w:] *Spółeczne problemy wsi... op. cit.*
- Sikorska-Wolak I., 2008, *Od funkcji rolniczych do funkcji rolniczo-turystycznych obszarów wiejskich*, [w:] *Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce i na Słowacji*, M. Malikowski, J. Piega (red.). Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Stasiak A. (red.), 1999, *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*. Biuletyn KPZK PAN, z. 188, Warszawa.
- Stawicka E., 2002, *Poziom wykształcenia ludności wiejskiej a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, W. Kamińska (red.). Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce.
- Stawicka E., 2005, *Uwarunkowania rozwoju wiedzy i kapitału ludzkiego w środowisku wiejskim*, [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Z. Adamowicz (red.). Prace Naukowe Nr 35, SGGW, Warszawa.
- Stawicka E., 2006, *Uwarunkowania rozwoju wiedzy i kapitału ludzkiego w środowisku wiejskim*, [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, M. Adamowicz (red.). Prace Naukowe KPAiK SGGW nr 35, Wyd. SGGW Warszawa.
- Szafraniec K., 2001, *Ludzkie-podstawowy kapitał polskiej wsi*, [w:] *Przyszłość polskiej wsi. Wizje, strategie, koncepcje*, L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wilkin (red.). Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Uliszak R., 2000, *Poziom wykształcenia ludności rolniczej w gminach Polski Południowo-Wschodniej*. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny z. 209, Prace Geograficzne XVIII, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Wawrzyniak B., 2001, *Luka edukacyjna barierą procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską*. „Wieś i Rolnictwo”, Nr 3.

- Witośław K., 2005, *Stan i kierunki kształcenia rolniczego oraz doskonalenia zawodowego w Polsce po reformie systemu edukacji*, [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie....*, op. cit.
- Zioło Z., 1973, *Analiza struktury przestrzennej i form koncentracji przemysłu województwa rzeszowskiego w świetle wybranych mierników*. Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, vol. VI.
- Zgliński W., 2004, *Współczesne procesy i perspektywy rozwoju w zakresie gospodarki rolnej*, [w:] *Polska przestrzeń wiejska....* op. cit.